

Dr. Kamilo Firinger

Ruševine Murse početkom 19. stoljeća

O ruševinama rimske Murse nalazimo podataka kod raznih starih pisaca. U 18. stoljeću imamo o njima i točnijih vijesti u djelima Massiliusa, Katančića i drugih. Te su ruševine nacrtane u pojedinim starim nacrtima. Od neobjelodanih izvora treba spomenuti mape nadvojvodskog beljskog vlastelinstva iz g. 1796. i 1798., u kojima su točno ucrtani osječki rimski most i rimska cesta od Osijeka prema Bilju u Baranji. Te su mape pohranjene u Osječkom spremištu Državnog arhiva u Zagrebu.

Iako je veći dio ruševina Murse bio razvučen još u 18. stoljeću, najprije za izgradnju nove osječke tvrđave, a poslije za temelje nove beljske ceste preko baranjskih dravskih močvara, ipak je još uvijek mnogo toga ostalo i za 19. stoljeće. Mnogo ih spominiu osječki gradski spisi smješteni u pomenutom osječkom arhivskom spremištu, tek je velika šteta, da su spisi sačuvani tek od g. 1809., od vremena proglašenja Osijeka slobodnim gradom. Kako su ovi spisi pregledani do g. 1823., iznosimo podatke, što su kroz to razdoblje u njima nađeni o staroj Mursi, njezinim ruševinama i spomenicima.

Da su ruševine stare Murse ne samo u Katančićevo vrijeme, nego još i u 19. stoljeću bile važne kao kamenolom, dokazuje činjenica, da je grof Josip Mailáth, kraljevski komesar za provedbu oslobođenja grada, smatrao potrebnim, da uz ostale uvjete naknadno objavljeni gradu uz svečanu diplomu oslobođenja, svojim dopisom od 1. IX. 1809. (Reg. No 93) u posebnoj, 11 točki, potvrdi i dotadanje pravo carske komore na daljnje slobodno, besplatno, neograničeno iskapanje ruševina Murse za popravak beljskog nasipa uz jedini uvjet, da učinjene rupe ona ima o vlastitom trošku opet ispuniti. (»11 Conservatione aggeris Bellyensis, pro tutamine harum partium prorsus necessaria, concernenti Dominio camerali ultro incumbente, fatoque dominio camerali in usu glarearum lapides et tegulas in Esplanade, signanter in loco antiquae Cittis Mursiae, ubi in tota hac peripheria unice reperiuntur, absque ulla bonificatione vel penso effodiendi acta constituto, praeallatum dominium in eodem usu porro quoque relinquatur eo suapte intellecto, quod excavationes taliter causandas proprio Marte replendas habeat.«).

Ima mnogo dokaza, da su se svi od reda takvim besplatnim kamenolomom služili koliko su samo mogli. Tako gradski senator Josip Krm-

potić, izvješćujući 17. VI. 1811. (Reg. 1068) magistrat o raznim predmetima, pod t. 7 predlaže »da se kamenje iskopano gradskim troškom iz ruševina Murse« (»ut lapides Cittis hujus expensis ex Mursanis rudibus eruti«) upotrijebi za popravak puteva, da ne bi malo po malo palo u ruke kradljivaca, što je i usvojeno.

Još je žalosniji dopis kraljevskog ugarskog namjesničkog vijeća od 17. XII. 1811. br. 29.949 (Reg. 51—1812): »Pošto zahtijeva nužda, da se beljski nasipi ponovno poprave, saopćuje se ovom gradskom poglavarstvu, da ruševine starog grada Mursa, što postoje na zemljištu ovog grada, dozvoli upotrijebiti u navedenu svrhu, tim više, kad su naprijed spomenute ruševine bile u tu svrhu određene već dobrostivim kraljevskim rješenjem od 2. IV. 1784.« (»ut rudera antiquae Civitatis Mursae in terreno Civitatis huius existentes praemissum in finem converti permittet, eo magis cum praementionata rudera iam Benigna Resolutione Regia ddo 2a Aprili 1784. scopo illi destinata fuerint«). Magistrat se na svojoj upravnoj sjednici od 15. I. 1812. tome usprotivio, ali ne radi uništavanja rimskih ruševina, već radi toga, što bi se time u korist drugih iscrpljavao njegov kamenolom. Ovo svoje stanovište obrazlagao je time, što su ne samo ovaj grad već i čitavo susjedstvo posve bez kamena i šljunka, kao materijala potrebnog za izgradnju cesta, dok ih nasuprot susjedne županije imaju u izobilju. Pošto se nadalje ove ruševine moraju iz utrobe zemlje iskavati teškim trudom i velikim troškom, moli magistrat, da se one gradu Osijeku isključivo ustupe. Ako bi se naime ove ruševine iz krila grada izvezle, ne će on biti u stanju popraviti ni ceste u samom gradu. — Ta je predstavka ostala bez svakog uspjeha. Namjesničko je vijeće rješenjem br. 2759 od 4. II. 1812. (Reg. 855) ponovno naglasilo, da ostaje i dalje kod izdanog naloga, no što su »ruševine starog grada Mursa za popravak beljskih nasipa bile određene već g. 1784., dok će ova grada za popravak cesta biti manje prikladna«.

U ovu se stvar radi utvrđenja dotadanih prava umiješao njemačkim dopisom od 31. V. 1812. (Reg. 1140) iz Apatina i Johann Klohammer, Dirigir. Bacsar Kameral Bezirks Ingenieur. Prilažući prijepis t. 11 naloga carskog komesara grofa Mailatha iz g. 1809. o korištenju ruševina Murse za beljski nasip zajedno s prijepisom njegovog dopisa od 1. IX. 1809. u tom predmetu upućenog reprezentantu bačkog komorskog distrikta kraljevskom savjetniku Mihaelu pl. Köreskenviu, saopćuje Klohammer, da je zbog usklađenja stvari kod svojeg posljednjeg boravka u Osijeku odredio, da se ondje, gdje se kao i do sada lomi kamen iz temelja starog rimskog grada »Murcia«, jame, koje su zbog toga nastale, ispune sa zemljom i uklone. »Uostalom osieća se polaskanim (Man schmeichelt sich), da lomiocima kamena gradski magistrat u tom pogledu nije činio nikakve zapreke«. — Magistrat je zaključio, da taj dopis stavi među spise i naložio zamjeniku gradskog kapetana da nadzire zatrpavanje jama.

Za gradsko je poglavarstvo bilo važnije da kamenjem iz ruševina popravlja svoje ceste, nego li beljski nasip u Baranji, s druge strane Drave, pa kad je Namjesničko vijeće 9. II. 1813. pod br. 2800 (Reg. 575) tražilo, da grad za projektirani novi pravac ceste od Beča na Brod mora onaj dio što prolazi kroz područje grada održavati u dobrom stanju, stvoren je zaključak na upravnoj sjednici od 30. III. 1813., da su riješid-

bama br. 29.949/1811 i 2759/1812 ruševine »Mursiae« određene za popravak beljskog nasipa, pa kako osim ovih ruševina nema na području grada drugog kamenja ili druge građe prikladne za popravak cesta. moli se, da se grad oslobodi obveze popravljivanja beljskog nasipa već i zbog toga, što je cesta Beč—Brod na gradskom području u posve lošem stanju. U samoj predstavi, a u vezi s prijašnom br. 51 od 15. I. 1812., zatraženo je međutim »da se navedene ruševine, koje već i onako postoje samo u neznatnoj količini, isključivo nama ostave«. Sve je ovo bilo uzalud. Namjesničko je vijeće rješidbom br. 9431 od 20. IV. 1813. (Reg. 1131) i dalje ostalo na stanovištu, da su ruševine Murse određene za popravlak beljskih nasipa (*»siquidem Agerum Beliensium Restauratio, cui dicta Rudera iuxta praecitatorum Ordinum Sensum destinantur, magni sane Momenti, ac Utilitatis opus sit, isthic recedi nequire.«*).

Temelje Murse mora da su stalno pomalo iskapali, jer je u poglavarstvenoj sednici od 9. IX. 1813. (Reg. 1848) zapisano, da je ostao bezusnješan gradski zahtjev, da se opet napune rupe nastale iskapanjem ruševina Murse između donjeg grada i Tvrđe, pa su kod ponovnog iskapanja ruševina poduzetog u ovoj godini načinjene i ostavljene nove rupe na samim putevima i stazama. Radi toga upućen je dopis solarskom uredu (*Localis Salis officium*) kao predstavniku državnog erara, koji ističe, da je zbog toga ondje put za pješake i za vozila u moći opasan. K tome bi se to imalo smatrati prirodnim prokopima prema tvrđavi, a najvišim je rješenjem iskapanje ruševina dozvoljeno pod izričitim uvjetom da se rupe moraju izravnati.

Ili su prilike doista postajale sve gore, ili je dolazilo sve do težih sukoba, ali je svakako zanimiv upravo očainički službeni izvještaj senatora Krmotića od 9. XI. 1813. (Reg. 2432): »Jame ruševina Murse, što su ih učinili iskapači, u najvećoj mjeri opasne prolaznicima, još nisu napunjene. Stoga se i dogodilo, da su u njih pala kola, kad su prolazila tim nesigurnim putem. Čudne li sudbine! Dok na jednom mjestu postoji briga za dobro ljudi, u isto vrijeme na drugom mjestu njihovim životima priete zasjede. Javni su putevi preorani jarcima i isprekidani, pa ni marva, niti čovjek ne hodaju sigurno. Ove opasnosti bit će još veće, kada naskoro zapadne snijeg. Neka stoga slavno poglavarstvo izvoli navedenim kopačima, često već opomenutima, ozbiljno i pod prijetnjom tjelesne kazne naložiti, da prema svojoj obvezi one rupe do dovoljne visine dobro napune, i neka zabrani kopati uz puteve, preko njih ili po njima, kao i izvlačiti novo kamenje dok ne budu izravnane stare jame. No da se to točno provede traži se, da se odredi i kakav nadzor s prisilnom moći.« — Na sjednici od 3. XII. 1813. naloženo je na to, da senator Fesmayer u sporazumu s komorskim geodetom Klohammerom provede izravnanje tih rupa i izvijesti o uspjehu.

Sukobi postajali su sve žešći, i 29. VI. 1814. (Reg. 2416) i Dirigirajući Cameralis Geometra Districtus Bacsensis Klohammer šalje ovaj put iz Apatina magistratu energični latinski dopis: »Nadzornik mostova i beljskog nasipa g. Josip Saitory izvješćuje službeno dolepotpisanog 28. o. mj., da g. senator Josip Krmotić erarskim kamenarima (lapicidama), što za komorski beljski nasip vade kamen iz temelja starog grada Murcia, stavlja razne zapreke, prijeti im se batinama, te je izjavio, da

će se pobrinuti, da se kamenje iskopano za erarsku upotrebu, silom odveze. Dolepotpisani prisiljen je snagom svoje službe sve ovo saopćiti slavnom magistratu u svrhu da on nesmotrenim pretnostavama učinjenim po navedenom g. senatoru učini kraj. Inače bi osuđeno, ili makar zakašnjelo djelo, koje služi onćem dobru, neizostavno zahtijevalo, da se o tome predloži izvješće visokoj komori, te da se sačekaju daljnji nalozi o tome, što se ima činiti u sličnom slučaju. A da je i visoka kraljevsko-ugarska komora pravo i korištenje iskapanja kamena u navedenom mjestu sebi za uvijek pridržala (pro perpetuo sibi reservaverit) šalje se u prijepisu radi daljnjeg obavještenja dopis preuzvišenog komesara grofa Josipa Mailatha uzvišenom g. kraljevskom savjetniku i predstavniku bačkih komorskih dobara Mihailu pl. Köröskenyi. U priloženom dopisu od 1. IX. 1809. grof Mailath radi ravnania prilaže t. 11 svoje odredbe koju je bio poslao osječkom gradskom magistratu glede korištenja ruševina Murse i u kojoj posebno naglašuje da nastale udubine ima izravnati onaj tko ih je načinio.

Senator Krmpotić bio je jako uvrijeđen, jer je 12. X. 1814. razdraženo odgovorio na četiri strane. Oborio se ipak samo »na nećednu, da ne kažem besramnu, od istine tuđu« tvrdnju inspektora Šajtorija i na njegov postupak peričući ove tvrdnje i dokazujući priloženom izjavom potpisanih pet kopača, da im on kod kopanja nije činio nikakve smetnje, niti im prijetio batinama. On ih je samo onominirao i prijetio im kaznama, jer nisu zatrpali učinjene rupe, te su tako prolaznike izvirgavali opasnosti, a što da oni naravski nisu činili tako dugo, dok nisu za to bili plaćeni. Svemu da je dakle kriv samo Šajtorij. — Priloživši ovaj odgovor noglavarstvo se 6. XII. obratilo na solarski ured da od Šajtorija priskrbi zadovoljštinu za uvredu nanесenu senatoru Krmpotiću i da poduzme potrebno, da se nastale rupe izravnaју.

Čini se, da je nakon toga nastalo primirje i da su i jedni i drugi u miru razvlačili ruševine stare Murse, jer iza svega ovoga nalazimo o njima spomen tek 19. IV. 1816. (Reg. 697) u njemačkom izvješću senatora Pavla Fesmayera. »Pošto je dobio nalog, da u starim ruševinama dađe kopati kamen i šljunak, da se načine ceste«, traži sada i alat: 4 tačke, po 4 budaka, lopate i motike, te jedno dugo svrdlo.

Tek poslije daljnje dvije godine spominje se onet Mursa, kad se na gospodarskoj poglavarstvenoj sjednici od 10. IV. 1818. (Reg. 5873) obzirom na prijavu, da je kolni put iz nutarnjeg u donji grad kopanjem šljunka sasvim iskvaren, te postao nesiguran i neupotrebiv, nalaže senatoru Krmpotiću, da ga popravi. O provođenju toga izvjestio je ovaj opširnim njemačkim izvješćem od 17. XII. 1818. (Reg. 62.—1819), da je izvršio nalog, da popravi i osigura za vožnju »iskapanjem zidnih ruševina (Mauerschutt) rimske kolonije Murza tako nesigurnima učinjene ceste, što vode iz tvrđave zapadnom dijelu donjega grada«. Prema primljenim uputama izgrađene su sada tri ceste iz tvrđave u donji grad u ravnom pravcu: »Prva vodi iz blizine dravskog mosta od glasiја pokraj drvnog skladišta i fortifikacijske ciglane u ravnom pravcu na Državnu cestu kod kipa sv. Ivana Nepomuka, te je 456⁰ duga i 6⁰2' široka sa 1⁰ dubokim skarpiranim pokrajnim jarcima; Druga vodi u Crkvenu ulicu kod kapele sv. Roka, duga je preko 225⁰, a široka je, i pokrajni su njeni

jarci kao kod prve ceste; Treća vodi u Krstovu ulicu, preko 180° je duga, 3° široka, njeni postrani jarci su kao kod obje prednje. Posljednje dvije ceste izlaze iz prve ili diližanske ceste (Dilligence-Strasse) ispod stana krvnika lijevo. Sve tri su ravne, te su provedene preko svih, sada napunjenih rupa«. Čitav ovaj trošak iznosio je 992 forinta 8 novčića. Od toga je otpalo na gradnju cesta 403 F 58 x, a na zatrpavanje rupa i udubina (2.638 kola) 583 F 10 x. Na trošak plemića, činovnika i građana zasadić se drvored, što je kod diližanske ceste već učinjeno. Izvješću je priložen veliki nacrt, na kojemu je najzanimljivija potpuno okrugla velika udubina s vodom blizu Krstove ulice (na mjestu današnje bolnice) od koje vodi posve ravni jarak prema donjogradskom trgu.

Carska se komora nije zadovoljila, što je ruševine rimske Murse upotrijebila za beljske nasipe i za razne ceste, ona im je našla i daljnju namjenu. S njemačkim dopisom od 8. XI. 1821. (Reg. 1933), pisanim iz Osijeka, javlja se opet pl. Klohammer: »Pošto se visokoslavna kraljevska ugarska dvorska komora 12. IX. 1821. pod br. 30.439 udostojala riješiti, da se za obranu zgrada solarskog ureda izgradi ustava (Sporn, ala defensoria), te da se izrada potrebite građe, kao kopanje kamena lomljenca iz temelja starog rimskog grada Murcia prepusti javnom jetfimbom onome koji bude najmanje tražio, a što je već izvršeno — to ima čast visokoslavnom gradskom poglavarstvu ovo najpokornije prijaviti iz toga razloga, da se poduzetniku g. Mihajlu Arno kod kopanja temelja iz gorenavedenog rimskog grada ne bi činile zapreke, pošto si je visokoslavna dvorska komora prigodom oslobođenja ovog slobodnog grada to pravo pridržala.«

Gradsko poglavarstvo ovaj put nije htjelo popustiti, već je na gospodarskoj poglavarstvenoj sjednici od 3. XI. 1821. zaključilo: »Pošto se niti iz povelje o oslobođenju, podijeljene ovome gradu, niti iz komisij-skih spisa ne može iznaći, da ovaj grad mora kopanje šljunka, što se nalazi na njegovom području, prepustiti za ovakvu obrambenu ustavu, nego svakako za uzdržavanje beljskog nasipa, a povrh toga ovaj grad treba svake godine veliku količinu šljunka za popločenje i održavanje puteva, a osobito diližansnih cesta, pristupa visokoslavnoj kraljevskoj ugarskoj dvorskoj komori s molbom, da visokoista šljunak na području ovog kraljevskog slobodnog grada prepusti za potrebu ovog grada, a da se najmilostivije udostoji drugdje nabaviti građu potrebnu za izgradnju ustave. Uostalom nalaže se g. senatoru Krmpotiću, da pomenutog Mihajla Arno za sada spriječi na kopanju odnosno šljunka do primitka visoke rješidbe i o tome ga obavijesti.«

Komora međutim nije popuštala. Rješidbom br. 38.453 od 28. XI. 1821. (Reg. 2250), potpisanom od samog grofa Mailatha, naloženo je gradu: »budući da odnosni šljunak ima služiti za obranu državne solarske zgrade, te ista ova izgradnja smjera također na otklon opasnosti i na zaštitu grada, da dozvoli iskapanje i odvoz odnosno šljunka, i da sa svoje strane nikakvu smetnju ne stavlja«.

I drugi su kopali po ruševinama. Tadanji gradski sudac Krmpotić nalaže 10. IV. 1823. (Reg. 879) senatoru Baziliju Nikoliću, da provede istragu zbog kopanja šljunka iz murzanskih ruševina. Prema senato-

rovom izvještaju kopač se Salai pogodio s pukovnikom barunom Rospini da za fortifikacijske potrebe iskopa 10 kubičnih hvati, te je već iskopao 7 hvati, i da mu je on do daljnje odredbe magistrata zabranio daljnje kopanje. Ovaj put magistrat nije ustuknuo, već je mjesnoj fortifikacijskoj direkciji uputio dopis, u kojemu ističe, da je kopanje šljunka dozvoljeno samo za popravak beljskog nasipa, i jer je šljunak potreban za popravak cesta traži, da odustane od daljnjeg kopanja, a za odvezenih 7 hvati plati 14 forinti.

Rimske ruševine razvlačile su se ne samo legalno, već su one naravski bile i predmet ilegalne trgovine. Dne 4. III. 1817. (Reg. 350) nalaže gradski sudac Stjepan Moslavac senatoru Krmpotiću istragu protiv Georgija Radanovića, jer je sa nekoliko kola odvukao kući šljunak iskopan na račun grada, na što ovaj izvješćuje, da je Radanović priznao, da je od kopača Cesnera i Venza za 10 forinti kupio dvojica kola kamenja iskopanog iz ruševina Murse i na večer ih odvezao, a da ni od koga nije tražio dozvolu, jer nije znao, da je to zabranjeno. Ovi kopači kopali su ruševine za zapovjedništvo tvrđave, te su porekli, da su prodali kamenje. Priznali su, da su prodali samo nekoliko opeka. Temeljem toga naložio je magistrat gradskom kapetanu Čavracu, da kopače šljunka (Schodergräber) kazni sa 12 batina i u buduću zabrani prodaju šljunka.

Takvi slučajevi ponavljali su se i kasnije. Dne 15. VIII. 1822. (Reg. 2131) tadanji gradski sudac Krmpotić nalaže senatoru Ivanu Göczingeru, da provede istragu protiv tvrđavskog ljekarnika Mihajla Arno, koji prema dobivenoj obavijesti vozi »kamenje izvađeno iz murzanskih ruševina« određeno za nasipavanje gradskih javnih cesta. Prema Göczingerovom izvještaju iz tih ruševina, od kojih kamenje ima služiti komori za novosagrađenu kamenu ustavu na Dravi, a gradu za popravak cesta, po iskazu kopača kamena odvezao je Arno 3 do 4 kola kamenja, dok rupe nije izravnao. Göczingeru je nato naloženo, da poduzme potrebno, da Arno odvezeni kamen vrati gradu, preostalih pet plaćenih kubičnih hvati šljunka preuzme na račun grada, a jame zatrpa. Glede toga izvješćuje 5. XII. 1822. (Reg. 2274) Göczinger, da je kamenje (Pflastersteine) Arno već upotrijebio za popločenje, a tri rupe ostale su nezatrpane, jer u njima ima još temelja, pa će ih zatrpati kopači kamena. Na daljnji nalog izvješćuje Göczinger 25. XII. 1822. (Reg. 2823) da je Arno izjavio, kako je sa odvezenim kamenom popločio u dvorištu samo jedan četvorni metar, a i to nije gradski kamen, već komorski, koji da je on zamijenio za svoj kamen. Na takvu izjavu — predmet je pošao ad akta.

Rimska Mursa nije služila samo za popločenje tvrđavskih dvorišta, već i njenih ulica. Gradski sudac Krmpotić izvješćuje 18. VII. 1823. (Reg. 1573): »Za nastavak popločenja Tvrđave potreban je kamen za popločenje (Pflasterstein). Ispomagalo se doduše s tvrdim kamenjem iskopanim iz murzanskih razvalina (Schutt), no kako je ovo iz složenih redova već izvađeno, predlažem, da se oni zidovi, koji su međutim otkriveni, i koji sadrže ovakvo tvrdo kamenje za popločenje, iskopaju, a iskopano kamenje upotrijebi za popločenje.« Na gospodarskoj sjednici od 19. VII. 1823. dobio je senator Nikolić nalog, da dađe iskapati takav kamen za popločivanje.

U rimskim ruševinama nađeno je svakako i mnogo spomenika. U zapisniku magistratske gospodarske sjednice od 1. VII. 1815. (Reg. 1025, No. 1515) zapisano je slijedeće izvješće i zaključak: »U pogledu bunara, koji je prilikom iskapanja kamenja pronađen na esplanadi između unutarnjeg i donjeg grada, a koji zaslužuje svaku pažnju kako radi starine, tako i radi hvaljene dobre vode — nalaže se senatoru Krmpotiću, da pozove donjogradsku gospodu građane, da dadu dobrovoljne prinose za popravak tog bunara. Ujedno se nalaže g. senatoru, da vrši nadzor nad popravkom tog bunara i svojedobno o tome izvijesti.« Glede toga bunara (puteus Mursanus) zatražio je senator Krmpotić u vezi s naloženim mu popravkom 12. III. 1817. (Reg. 428), da se od zapovjedništva tvrđave traži »demolitionis consuetas Reversales«, s čime je zadužen gradski bilježnik Konstantin Bozda.

Sačuvao nam se spomen i o jednom rimskom sarkofagu. Dne 19. VI. 1820. (Reg. 1043, No. 1052) javlja gradskom kapetanu Čavracu gradski sirotinjski otac (Vormund, Tribunus plebis) Antun Lechner njemačkim pismom: »Jučer sam pregledao kod donjeg grada iskopani kameni lijes (odnosno što li je već) i saznao, da ga kamenari (Steingräber) hoće prodati. Službeno Vas stoga molim, da to zabranite, te ga za grad okupirate, pošto će on vrlo dobro moći služiti namjesto badnjeva za vodu uz bunar, što će se graditi u donjem gradu. Tim će se za uvijek zaštediti badnjavi za vodu, koji se svake dvije godine ponovo moraju nabaviti. Ja ću stoga uzeti ljude, posve ga iskopati, i dati ga odvesti u gornji grad na trg.« Gradski je kapetan još istog dana naložio senatoru Krmpotiću, »da ne dozvoli kopačima, da prodadu i odvezu poznati mu sarkofag, onomadne pronađen koso (prone) od Ganzerovog obora ili točnije kod škole jahanja, već ga kao gradsko vlasništvo sačuva za potrebu grada«.

Senator je Krmpotić na to poglavarstvu oduševljeno odgovorio: »Sarkofag, nedavno pronađen pod zemljom kod donjeg grada, dao sam iskopati, izvući i neizmjernim trudom dovesti do murzanskog bunara. Taj bunar, koji preporuča časna starina od 2.000 god. i izvanredna dobrota vode, počeo sam prema magistratskoj odluci br. 1515 iz g. 1815. na javno veselje i općenitu korist popravljati iz dobrovoljnih doprinosa građana. Ovaj je sarkofag, pošto sam nagradio one koji su ga našli . . . dan na javnu upotrebu, da zajedno s ostalim murzanskim kamenjem, skupocjenim spomenicima starine, koje sam skupio dobrohotnošću građana, i s onim kamenjem, koje će se još skupiti, uresi navedeni bunar, te za slavnog magistrata zavjet preporučuje, a okrijepljuje općinstvo, na čiju je želju kod bunara postavljen. Zbog ugodnog znanja izvješćujući o tome slavni magistrat, podjedno u ime svega općinstva murzanski bunar, čiji popravak nadam se dovršiti do kraja ovog ljeta, zajedno s njegovim ukrasima (cum suis ornamentis) smjerno preporučujem daljnjem pokroviteljstvu i čuvanju slavnog poglavarstva, promicatelja lijepoga i odličnoga.«

Kod rješavanja tog pitanja usprkos tih krasnih riječi upravna se poglavarstvena sjednica nije držala osjećajnih razloga. Za nju je bila mjerodavna samo tvrdoća kamena, pa je 30. VI. 1820. riješila: »Pošto

rečeni sarkofag iz mekog kamena ne može služiti javnoj potrebi, pa prema tome ne valja da ga se preudesi za gornjogradski bunar, ima ga se ostaviti kod murzanskog bunara, gdje se već nalazi, te preporučiti g. referentu senatoru J. Krmpotiću, da popravak spomenutog murzanskog bunara određen pod br. 1515-1815 skorije provede.»

Sirotinjski oci mora da su naročitu brigu vodili za rimsko kamenje i valove gornjogradskog bunara, jer 22. VI. 1820. (Reg. 1086) javlja i zamjenik sirotinjskog oca Johann Götzinger: »Pošto sam saznao, da je u donjem gradu iskopan kamen, pregledao sam ga i našao, da bi on najbolje odgovarao za spremište vode, jer će se u gornjem gradu za općenitost namijenjeni i kroz mnoge godine na trgu postojeći bunar nanovo, po propisima izgraditi. Tim više, jer bi se svake godine moglo uštediti nekoliko badnjeva za vodu.« Stvar je došla najprije pred gospodarsku komisiju, koja je na svojoj sjednici od 24. VI. 1820. taj prijedlog prihvatila protiv votuma separatuma Jovana Jovanovića »da ovaj kamen ima ostati kod t. zv. rimskog bunara u donjem gradu.« Na poglavarstvenoj gospodarskoj sjednici od 1. VII. 1820. zaključeno je međutim: »Taj je već predmet riješen pod br. 1052 o. g., stoga se to i ovdje bilježi.«

Rimski je sarkofag ostao dakle kod rimskog bunara, no na žalost, ležeći izvan grada, nije on imao mnogo sreće. Na upravnoj sjednici od 23. III. 1821. (Reg. 434) izvješćuje senator Krmpotić, da se popravljeni murzanski bunar »iz obijesti i surovosti zlobnika uništava« i moli, da se izvršitelji prisile da poprave učinjenu štetu, na što je određeno senatoru Jovanoviću, da provede istragu.

Povijest ovoga rimskog bunara i njegovog rimskog sarkofaga nije time završena. Nailazimo na njih i u daljnjim gradskim spisima. Prelazeći preko manje važnih pojedinosti g. 1842. (pod Reg. 2161) nalazimo nacrt nove izgradnje tog bunara »na ledini« (»auf der Heide«.) Izradio ga je na nalog senatora Krmpotića građanski graditelj Georg Eichhorn i prema tom nacrtu bunar bi imao biti uređen na pumpu. Nad šest visokih stupova s dorskim glavicama bili bi »gotski lukovi« i »gotski svod«, nad ovim gotskim svodištem stajalo bi šest stupića. Izgledalo bi to kao neki mauzolej, a stajalo ukupno 125 forinti i 3 3/4 novčića. Važniji je njemački izvještaj senatora Krmpotića od 18. II. 1842. koji glasi: »Podjedno izvješćujem, da sam sarkofag, što je sakupljenim novcem svojedobno bio donesen, a stajao kod ovog bunara i od obijesnih stradao, prije nego li je bio potpuno uništen — a i onako nije držao vodu — na višekratno traženje pro veneranda antiquitate prodao za 10 forinti ocu ravnatelju gimnazije i gvardijanu Marijanu Jaiću u ovdašnji samostan otaca franjevac, te odredio taj novac za željeznu ogradu kod donjogradske rkt crkve, koju će se također podići iz dobrovoljnih doprinosa.«

Gradsko je poglavarstvo odobrilo upotrebu utrška od rimskog sarkofaga za crkvenu ogradu, dok je prijedlog za restauraciju rimskog bunara uputilo nadležnom gradskom vijeću. Ovo je prijedlog odbilo, »pošto navedeni bunar ne bi bio ni na kakovu korist gradu, već šta više na očiglednu štetu«. Tako su dobra nastojanja senatora Krmpotića za dizanje arheološkog smisla u Osijeku ponovno propala na nerazumijevanju i škrtosti. Srećom ovaj put nije bila osobita šteta, što nije došlo do restau-

racije rimskog bunara u neku vrstu dorsko-gotsko-maurske kombinacije mauzoleja i glorijeta.

Preostalo bi proslijediti daljnju sudbinu i put tog rimskog sarkofaga, no to bi prelazilo stavljeni zadatak. Što se tiče rimskog bunara, taj rimski bunar bit će onaj veliki, duboki bunar kod donjogradskog parobrodarskog pristaništa, za koji se prije govorilo, da ima najbolju vodu u Osijeku i čijom je vodom austrijska vojska opskrbljivala svoju posadu sve do njenog sloma. Zatvoreni su austrijski vojnici po čitavi dan grabili vodu iz tog bunara, koju su vojne jedinice razvezile u buradi.

Osječki gradski spisi govore stalno o ruševinama rimske Murse. Podaci iz osječkog arhiva bit će osječkom muzeju uvijek neophodni u daljnjim proučavanjima Murse. Predaleko bi odvelo, kad bi se i dalje iznosili svi detalji. Za sustavno iskapanje i za sastav točnog nacрта rimske Murse dostajat će kod daljnjih arhivskih istraživanja i evidentiranje golih činjenica u vezi s rušenjem Murse. Već ovaj isječak pokazuje, koliko je toga bilo i kakav bi svjetski spomenik predstavljao Osijek, da nisu razvlačili podjednako sve što su našli iznad zemlje i ispod nje, tako da je iz iskapanja rimskih ruševina nastao čitav obrt, koji je cvjetao desetke godina, te ga se naslijeđivalo iz koljena u koljeno. Bilo je toliko toga, da je usprkos tisućugodišnjem uništavanju mnogo toga ostalo i do naših vremena. Još g. 1934., kad su inozemni arheolozi posjetili Osijek, pokazano im je u dvorištu pivare Bauer na donjogradskom trgu kojih deset vagona građevnog kamena, negdje iskopanog iz temelja rimske Murse, koji je kamen naskoro poslije toga nestao bez svakog traga, a g. 1938. morali su se posebnim sredstvima razbijati stupovi rimskog mosta u Dravi, jer su smetali plovidbi.

Rimsku cestu, provedenu kroz prekodravske baranjske močvare, točno onako kako je nalazimo opisanu i nacrtanu u Katančićevoj »Dissertatio de columna milliaria ad Eszekum reperta« iz g. 1782. i u spomenutom nacrtu beljskog vlastelinstva iz g. 1796., uspjelo je g. 1951. opet pronaći na terenu zahvaljujući samo ovom starom nacrtu i Katančiću. Tako će nam i ove vrsti istraživanja moći mnogo nepoznatoga otkriti.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE RUINEN DES RÖMISCHEN MURSA AM ANFANG DES 19. JAHRHUNDERTS

Über die stattlichen Ruinen des römischen Mursa berichten einige alte Geschichtsforscher, besonders Massilius, Katančić, und Taube. In allen Zeiträumen wurden diese Ruinen als Baumaterial verwendet, besonders aber im 18. Jahrhundert. Sie wurden nicht nur als Grundmaterial der neuen Osijeker Festung, sondern auch als Unterbau der berühmten Maria-Theresianischen Heerstraße über die Baranjaer Sümpfe von Osijek bis Belje, verwendet. Die Menge dieser römischen Steine und Ziegel war jedoch so groß, daß noch vieles auch für das 19. Jahrhundert übrigblieb.

Nach dem Aktenmaterial des Archivs der Stadt Osijek schildert der Verfasser, wie die Ausbeutung der Überreste von Mursa in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts blühte. Im Elibertationsakte der Stadt Osijek aus dem Jahre 1809 hat deshalb die kaiserliche Hofkammer für notwendig befunden sich in einem Extra-Punkte die Ausbeutung dieser Überreste zuzusichern. Es entstand auch ein eigenes Ge-

werbe der »Steingräber« oder »Schodergräber«, welches von einer Generation auf die andere übergang. Nach den städtischen Akten dienten diese Steine, Mauerschutt und Schotter des römischen Mursa zum Beschottern der Straßen, zum Bau des Beljeer Dammes, zur Befestigung des Draufers (Sporn), zu Fortifikationszwecken der Osijeker Festung, als Pflastersteine u. s. w.

Beim Ausgraben wurden ein römischer Brunnen mit ausgezeichnetem Trinkwasser, wie auch römische Denkmäler vorgefunden. Viele Verhandlungen veranlaßte ein römischer Sarkophag, der zuerst als Wassertrog am Oberstädter-Hauptplatze, sodann als Zierde des römischen Brunnens dienen sollte, um schließlich dem Franziskanerguardian für 10 Gulden verkauft zu werden.

Die Pfeiler der steinernen römischen Draubücke wurden erst im Jahre 1934 gesprengt, und die römische Straße über das Baranjaer Überschwemmungsgebiet wurde auf Grund der Landkarten aus dem 18. Jahrhundert des Osijeker Staatsarchivs am Terrain erst im Jahre 1951 wiedergefunden.

Eine eventuelle systematische Ausgrabung des römischen Mursa wäre deshalb ohne Mitwirkung und Beihilfe des Osijeker Archivs erfolglos.